

KANTOV ODNOS PREMA LOGICI

Kantovu *Logiku*, koju naš čitalac ima sada pred sobom, nije objavio sâm Kant, već je to za njega, po njegovom izričitom nalogu, učinio jedan njegov učenik i prijatelj, imenom G. B. Ješe (Jäsche). On je obradio materijal koji mu je Kant stavio na raspolaganje sa zadatkom da sačini jedan »kompendijumski priručnik« (*ein compendiöses Handbuch*), kalko Ješe piše u Predgovoru svog izdanja Kantove *Logake* godine 1800. To je isti mah prvo i definitivno izdanie tog spisa, čak i posle kritičkog izdanja Pruske akademije nauka (*Kants gesammelte Schriften*, Akademie-Ausgabe, Bd. IX: *Logik. Physische Geographie. Pädagogik*, Berlin-Leipzig, 1923), Logik hrsg. von M. Helmize. Jer, iako Ješe nije naveo šta je sve upotrebio kao osnovu za svoj rad (osim materijala koji mu je sâm Kant dao, on se služio i prepisima Kantovih kolegijuma iz logike), iako njegov postupak nije bio lišen nezvaničnih proizvoljnosti, om je, ipak, »u celini izložio Kantove misli sa potrebnom jasnoćom, ne iskrivljujući ih (unverfälscht)«, kao što to konstatiše priređivač kritičkog, Akademijinog izdanja, M. Hajnce 1923. god. Pošto se situacija u tom pogledu nije izmenila do ovoga časa, to je i za naš prevod kao izvor poslužila Ješova obrada Kantove *Logike*.

Iako Kant nikada nije napisao svoju *Logiku*, on je ipak držao predavanja iz logike, i to više od četiri decenije, počev od školske godine 1755/56 pa sve do 1798., kada je ovlastio Ješea da izda njegovu *Logiku*. Osim jednog sistematskog razloga, zborog koga Kant nije pisao logiku i o kome ćemo tek nešto reći, postojao je i jedan konvencionalan razlog: prema tadašnjem načinu držanja univerzitetske nastave, koga se držao i Kant, docenti nikada ne izlažu svoje poglede ili pak svoju obradu predmeta, već kao osnovu za svoja predavanja uzimaju neki postojeći priručnik. Tako ni Kant nije nikada izlagao svoju logiku, već se u svojim predavanjima držao udžbenika G. Fr. Majera (Meier): *Auszug aus der Vernunftlehre*, Halle bei Gebauer, 1759. Isto tako Kant u drugim filosofskim predmetima nije predavao svoju filosofiju, kao što ni u drugim nefilosofskim predmetima, koje je takođe predavao (primerice, fizička geografija), nije poступao na drugi način.

Prema tome, Kant se u nastavi logike držao Majerovog priručnika. Na svome primerku Majerove knjige on je ispisivao svoje primedbe i komentare na Majerov tekst, ali se u predavanjima pridržavao Majera. Prema našim sadašnjim pogledima, takvo pridržavanje može samo naneti štete onome ko je, poput Kanta, u stanju da razvije sopstvene filosofiske poglede, i to se zaista, na određen način, potvrđuje u Kantovoj *Logici*: iako je ona, po osnovnom Kantovom tekstu koji je Ješe obradio, potekla iz vremena oko 1782., što znači iz razdoblja Kantovog kritičkog mišljenja, u njoj ipak nalazimo ponešto što se ne može pomiriti s kritičkim gledištem. Tako, po Kantovoj definiciji iz *Kritike čistoguma*, čista (opšta) logika apstrahuje od svih empirijskih uslova mišljenja (»U čistoj logici mi apstrahuјemo od svih empiričkih uslova pod kojima naš razum dela, naprimjer, od uticaja čula, od igre fantazije, od zakona pamćenja, od moći navike, naklonosti itd., te, dakle, i od izvora predrasuda, štaviše, uopšte od svih uzroka iz kojih nam dolaze izvesna saznanja ili za koje se može prepostaviti da neka saznanja iz njih proizlaze, jer se ovi uzroci tiču razuma samo pod izvesnim uslovima njegove primene, te da bi se oni odredili potrebno je iskustvo. Dakle, jedna opšta ili čista logika bavi se samo principima a priori i jeste kanon razuma i uma, ali samo u pogledu onog što je formalno u njihovu upotrebi, a sadržaj može da bude kakav mu drago (empirički ili transcendentalan)« (I. Kant: *Kritika čistoguma*, prev. N. Popović, Beograd, 1958, str. 138, podvućeno u originalu), no on sada, uprkos tome, raspravlja baš o empirijskim uslovima i tako narušava transcendentalno gledište, na primer u svojoj reči o predrasudama (*Logika*, naš prevod, str. 79—86, gde Kant navodi kao glavne izvore predrasuda »po-dražavanje, naviku i sklonost«, a kao posebne predrasude ističe one »koje se tiču ugleda« i one »koje potiču iz samoljublja ili logičkog egoizma«). Slično tome, u Kantovom učenju o pojmu u *Logici* nalaze se antropološke i psihološke primese kojih u prin-

cipu nema u Kantovoj kritičkoj ideji čiste logike, što isključuje svaki psihologizam i antropologizam (formalno tj. suštinski slično poznjoj Huserlovoj ideji čiste logike, najpre u *Logische Untersuchungen*. Bd. I. 1900.).

»Po tome što logiku kao nauku *a priori* ili kao doktrinu valja smatrati kanonom upotrebe razuma i uma, ona se suštinski razlikuje od *estetike*, koja kao čista *kritika ukusa* nema nikakav kanon (zakon), već samo *normu* (uzorak ili merilo ravnjanja jedino za procenjivanje), koja (norma) se sastoji u opštem slaganju. Estetika, naime, sadrži pravila podudaranja saznanja sa zakonom razuma i uma. Estetika ima samo empirijske princip te, dakle, nikada ne može biti nauka ili doktrina...« (*Logika*, maš prev., str. 5). Odmah zatim Kant odbacuje Baumgartens nov pokušaj zasnivanja estetike kao nauke i smatra da je Englez Hom (Home) »estetiku ispravnije nazvao *kritikom* pošto ona ne daje nikakva pravila *a priori* koja određuju sud u dovoljnoj meri kao logika, već svoja pravila uzima *a posteriori*, te empirijske zakone, po kojima saznajemo ono što je me savršenije i ono što je savršenije (lepo), samo poređenjem čini opštijim« (isto, str. 5/6).

Pošto je na taj način ustanovio da se logika razlikuje od kritike, Kant zatim razlikuje (opštu) logiku kao formalnu od transcendentalne. Za Kantov odnos prema logici odlučna je razlika između formalne i transcendentalne logike, ali se osnovni Kantovi argumenti za to nalaze u *Kritici čistoga uma*, kao što se uopšte govoreći Kantova Logika može razumeti samo iz te *Kritike*. O smislu Kantovog razlikovanja formalne od transcendentalne logike (cfr. Huserlov spis *Formale und transzendentale Logik*, 1929.) govorimo nešto kasnije, pozivajući se na *Kritiku čistog uma*, a sada navodimo Kantovu definiciju logike u spisu koji je pred nama: »Logika je razumska nauka, i to ne po materiji, već po samoj formi; nauka a priori o nužnim zakonima mišljenja, ali ne u pogledu posebnih predmeta, već svih predmeta uopšte, dakle nauka o ispravnoj upotrebi razuma i uma uopšte, ali ne subjektivno, to jest ne prema empirijskim (psihoškim) principima, kako razum misli, već objektivno, to jest po principima a priori, kako on treba da misli« (naš prev., str. 6).

Kant je logiku smatrao autonomnom i u sebi zasnovanom naukom koja u svome okružju ostaje bitno nepromjenjena od svoga nastanka pa sve do našeg vremena... »Logika od Aristotelovih vremenâ nije mnogo dobila u sadržini, i to po svojoj prirodi nije ni mogla dobiti. Ali ona svakako može dobijati u pogledu *tačnosti, određenosti i razgovetnosti*« (isto, str. 12). U istome smislu Kant piše u Predgovoru za 2. izd. *Kritike čistog uma* 1787., gde određuje karakter logike kao formalne nauke koja je »još od najstarijih vremena išla sigurnim putem (nauke) što se može videti po tome što ona od Aristotela nije morala ni za jedan korak da se vrati unazad, pod pretpostavkom da joj se odbacivanje ponekih nepotrebnih suptiliteta ili jasnije defini-

sanje onoga što izlaže neće računati u poboljšanje, jer to više spada u eleganciju nego u sigurnost nauka. Na njoj je zanimljivo još i to što tako isto dosad nije mogla da pode nijedan korak napred te se, dakle, po svemu čini da je zatvorena i završena» (*Kritika čistog uma*, ranije cit., str. 63, podvučeno u originalu). Na istome mestu Kant navodi da je »grаница логике тачно одređena time što je она наука која само искрено излаže и строго доказује формална правила свег мишљења...» што апстрагује од свих објеката сазнава..., te tako razum u njoj nema ni sa čim drugim posla do sa самим собом i sa svojom formom» (isto, str. 64).

Iz svega navedenog može se razabratи ne samo Kantova ideja logike kao autonomne науке, već i razlog zbog koga on nije napisao svoju logiku. Kant, naime, logiku nije smatrao filosofskom naukom i zato su zadaci transcendentalne filosofije nešto sasvim drugo od logike. U filosofskom мишљењу најчешће je moguć napredak, pa u tom pogledu i Kantova kritička filosofija, po samome Kantu, predstavlja ne samo neki dalji razvoj već i odlučni obrт na putu filosofije kao науке, dok logika u celini ostaje van istorije filosofskog мишљења (логичка најчела су bezuslovna, imaju evidentiju u samima sebi).

Ali možda Kantova »transcendentalna logika« ipak predstavlja jednu novu ideju filosofске logike. Transcendentalnu logiku Kant izlaže u *Kritici čistog uma* (u okviru drugog dela »transcendentalne teorije o elementima«, op. cit., str. 136f.). Govoreći najpre o »logici uopšte« Kant tu razlikuje čuност kao receptivnost našeg duha, kao »moć da prima predstave ukoliko biva aficiran na neki način«, od razuma kao sposobnosti сазнавања ili sposobnosti proizvodnjenja predstava. »Otuda razlikujemo nauku o pravilima čunosti uopšte, to jest estetiku od nauke o pravilima razuma uopšte, to jest od logike« (ibid., str. 137).

U upravo navedenoj formulaciji termin »estetika« pojavljuje se u značenju transcendentalne estetike kao učenje o čunom сазнавању, za razliku od istog termina u značenju kritika ukusa, o čemu je ranije bilo reči.

Transcendentalnu logiku Kant određuje kao »науку о чистом разуму и рационалном сазнавању у коиме предмете замисљамо потпуно a priori. Таква наука која би одредивала poreklo, обим и објективну вредност токвих сазнавања морала би се звати transcendentalna logika, jer он се бави једино законима разума и ума, али само уколико се они односе на предмете a priori...« (ibid., str. 140).

Iz navedene definicije se vidi da Kant pod »transcendentalnom logikom«, u stvari, разуме критичку теорију сазнавања, dok текст Kantove Logike koji je Јеše обрађио представља »општу i čistu logiku«, prema formulacijama iz 2. izd. *Kritike čistog uma*, које smo već naveli (ibid., str. 138). To značи да Kant pored formalne logike допушта i transcendentalnu logiku, а пitanje njihovog међусобног односа i eventualnu odluku за једну od njih treba tražiti у *Kritici čistog uma* i u celokupnom sistemu transcendentalne filosofije.

Razlika između formalne i transcendentalne logike састоји се у томе што transcendentalna logika поставља пitanje о односу чистог мишљења према objektu као садржају сазнавања, i то u sintetičkom postupku судења којим се постиже предметно сазнавање засновано на чистом опаžају, док се formalna logika služi analitičkim postupkom i ограничава на чисто pojmovno мишљење.

Ovde dalje нећемо izlagati sudbinu сазнавања u Kantovom kritičkom idealizmu, neћемо говорити о природи мишљења као судења i o odlučnom појму »transcendentalne apercepcije« da bismo još samo naveli pozнатi ishod: сазнавање ствара свој предмет, сазнавамо уколико производимо objekt svoga znanja. Уме-

сто neke aktualne kritike ovakvog ishoda Kantove kritičke teorije сазнавања možda je umesno navesti stari prigovor značajnog nemačkog istoričara filosofije, F. Ibergvega (F. Ueberweg), koji je pre više od sto godina konstatovao da Kantova učenja u mnogo čemu ne mogu izdržati logičku kritiku, ali da se jezgro njegovog suprotstavljanja Kantu sastoji u tome što Kant uzima da samo iskustvo u svojoj neposrednosti još ne garantuje naučno сазнавање, već da se dobija posredstvom apriornih formi čisto subjektivnog porekla, koje forme se primenjuju само na pojave u svesti o objektu. Tako uzročni poredak ne unosi tek opažajni i misleći subjekt u dati хаос materije, već se iz realnosti, u kojoj se izvorno nalazi, sukcesivno putem iskustva i мишљења prima u subjektivnu svest. (*Grundriss der Geschichte der Philosophie*, Bd. I—III, 1863—66).

Tako se u Kantovoj transcendentalnoj logici može видети prelomna tačka u razvoju nemačkog idealizma, sve do pojave Hegelove Logike (1812—16) koja predstavlja Hegelovu metafiziku. U nemačkom idealizmu se posle Kanta zahteva fundiranje logičkih најчела u nekom metafizičkom principu kao apsolutu, a sama logika smatra plodom neke rđave apstrakcije. Zato Kantovo dvojstvo formalne i transcendentalne logike istorijski znači prednost u odnosu na taj razvoj jer dopušta zasnovanost logike u sebi po bezuslovnom važenju logičkih најчела као norme sveg čovečanstva: ispod te norme čovečanstvo ne sme ići jer bi se tako ponovno našlo u varvarstvu, a preko nje ne može ići jer to nije u stanju.

Ali Kantovo prihvatanje ideje autonomne logike omogućuje kontinuitet u razvoju nove logike od početka novog veka, od Lajbnica, па do moderne logike ili logistike kao ne-aristotelovske ili polivalentne logike. U tome razvoju je logika pokazala stvarni napredak koji Kant nije mogao predvideti, ali ga zato baš po svojoj ideji opšte logike, koju je Ješe izložio u ovome spisu, u principu nije ni isključio. Tako se i u pogledu ideje logike kao formalne i kao transcendentalne opet pokazuje Kantova prelazna pozicija u istoriji filosofije novoga doba.

* * *

Posebno, što znači nezavisno od Kantove ideje logike i položaja njegove Logike u okviru sistema transcendentalne filosofije, treba pomenuti jedan Dodatak (Anhang) ovome spisu под naslovom »Razlika između teorijskog i praktičnog сазнавања« (isto, str. 95—97). Taj Dodatak je važan za razumevanje Kantovog tretiranja odnosa teorije i prakse uopšte, problem kojim se on posebno bavio u jednom svom kratkom spisu (*Ueber den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis*, in: *Kants Werke im sechs Bänden*, hrsg. von W. Weischedel, Bd. VI, S. 125—172, Insel-Verlag, Darmstadt, 1961, naš prev.: *O uobičajenom izreci: To bi u teoriji moglo biti ispravno, ali ne vredi za praksu*, u: I. Kant: *Um i sloboda*. Spisi iz filozofije istorije, prava i države, ed. D. Basta, Ideje, Beograd, 1974., str. 89—121), problem koji има најчелан značaj za njegovu filosofsku poziciju. Pri tome je potrebno imati u vidu Kantovo isticanje primata principa praktičnog (»praktičnog ума«), ali i neke aktualne interpretacije koje pokušavaju da u Kantovom teorijskom мишљењу, u spontanoći razuma kao aktivnoj strani сазнавања vide delovanje praktičnog principa.

Najpre o tezi tog Kantovog kratkog spisa (iz 1793.), a zatim o »Dodatku« iz Logike.

Nasuprot popularnoj izreci koja fingira u naslovu tog spisa i koju po Kantu u науци prihvataju samo »ignoranti« što »preziru teoriju, jer veruju da će bez principa (koji u stvari čine ono što se naziva teorijom) otici dalje tapljanjem uokolo sa pokušajima i iskustvima i bez promišljanja svoje aktivnosti prema nekoj celini (sistemu)...«, Kant zaključuje da »ono što iz umnih razloga vredi za teoriju, to takođe važi i za praksu« (Was aus Vernunftgründen für die Theorie gilt, das gilt auch für die Praxis). Ako je, naime, jedna teorija nepotpuna i ako se njenja »dopuna može izvršiti možda samo помоћу novih pokušaja i iskustva, onda se ne može smatrati da je nedostatak teorije to što ona još malo vredi za praksu, već je nedostatak to što tu nije bilo dovoljno teorije«. Kant u ovom spisu smatra da se »vrednost prakse zasniva na tome što ona odgovara teoriji koja se nalazi u njenoj osnovi«.

To je razumljivo s gledišta transcendentalne filosofije, za koju su svi empirijski uslovi сазнавања slučajni, па je svako iskustveno сазнавање mogućno samo po principu koji nije iskustven. Teoriju Kant određuje kao skup principa apstrahovan od mnoštva empirijskih uslova, a praksi kao »ostvarenje neke svrhe što se замисља као pridržavanje prepostavljenih opštih principa jednog postupka« (cit. prema našem prev. *O uobičajenom izreci...*, u: *Um i sloboda*, ranije navedeno).

Iz ove Kantove teze može se razabratи најчелан primat teorije, po kojoj je uopšte moguća smisaoна praksa s gledišta transcendentalnog kretanja svesti (cfir. u ovoj knjizi: »Kant u svetlosti novijeg istraživanja«, zatim F. Kaulbach: »Theorie und Praxis in der Philosophie Kants«, in: *Perspektiven II*, 1970) zahvaljujući sintetičkim apriornim funkcijama svesti, u osnovi i odlučno zahvaljujući »transcendentalnoj apercepciji«. Ali Kant,



»Zvono za našeg profesora« od Vaska Ivanovića, u izvođenju narodnog pozorišta iz Beograda

Šteta za zajedničke noći.
opet, daje prvenstvo praktičnom principu, principu moralnosti (praktičnog umra) u svome sistemu filozofije, što izgleda ne-skladno s ovom tezom.

Izvesno rešenje te situacije može se naći u »Dodatku« Kantove *Logike*, gde se razlikuje teorijsko od praktičnog saznanja, ali i od spekulativnog saznanja. Teorijsko saznanje iskazuje po Kantu ono što jeste, a za svoj predmet ono ima biće (Sein), dok praktično saznanje iskazuje ono što treba da bude, tj. sadrži imperativne ili pravila ponašanja, a za svoj predmet ima delanje (Handeln). No Kant uzima da i teorijska saznanja mogu biti praktična ukoliko se iz njih mogu izvesti imperativi, za razliku od spekulativnih saznanja, koja su uvek teorijska, mada ne važi i obratno: sva teorijska saznanja su spekulativna, jer ona u nekom drugom pogledu mogu biti praktiča. Otuda Kant zaključuje:

»Sve konačno izlazi na praktično, i u toj tendenciji sveg teorijskog i sveg spekulativnog u pogledu njihove upotrebe sastoji se praktična vrednost našeg saznanja. Ta vrednost je samo onda bezuslovna ako je svrha na koju je upravljenja praktična upotreba saznanja — bezuslovna svrha. Jedina bezuslovna svrha (krajnja svrha) na koju se konačno mora odnositi sva praktična upotreba našeg saznanja jeste moralnost (apsolutno praktično). Onaj deo filozofije koji ima moralnost za svoj predmet jeste praktična filozofija *kat exohen*, mada svaka druga filozofska nauka uvek ima i svoj praktični deo tj. iz postavljenih teorija ona sadrži neko uputstvo za praktičnu upotrebu istih u realizovanju određenih svrh« (na ranije cit. mestu).

Iz ovog mesta se pokazuje praktični vid celokupne Kantove filozofije: praktična filozofija tiče se apsolutno praktičnog, ali se praktični smisao pridaje i teoriji saznanja, i estetici i svim drugim filozofskim saznanjima. Ako je svaka smisla praksa moguća samo po teoriji koja se nalazi u njenoj osnovi, onda je svako teorijsko saznanje praktično po svojoj tendenciji tj. u pogledu moguće primene: »Sve konačno izlazi na praktično«. Tako se sa Kantovog gledišta inazire put jedinstva teorije i prakse: Praksa bez teorije je slepa (nema smisla), a teorija bez prakse jalova (bez humanog značaja).

* * *

Jedan od osnovnih pojmovi Kantove *Kritike moći sudjenja* jeste *refleksija*. Taj pojam se, kao što je poznato, pojavljuje u izrazu »reflektujuća moć sudjenja« (reflektierende Urteilskraft). Ovu moć sudjenja Kant sada uvodi i razlikuje od »određujuće moć sudjenja« (bestimmende Urteilskraft), o kojoj govoru u svojoj teoriji saznanja u *Kritici čistoguma*. Razliku se sastoji u tome što određujuća moć sudjenja polazi od opštег kao datog i pod to opšte podvodi posebno o kom sudi, dok reflektujuća moć sudjenja polazi od posebnog (partikularnog) kao datog i traži ono opšte ili onaj princip koji se može dobiti polazeći od tog posebnog. Reflektujuća moć sudjenja ima po Kantu estetičku relevanciju, dok određujuća moć sudjenja ima saznanju ili logičku relevanciju.

Sta znači »refleksija« u izrazu »reflektujuća moć sudjenja« može se razabratи iz Kantove upotrebe tog termina i pojma u drugim spisima, ali najpre iz njegove *Logike*. Tu u §6 »Logički akt komparacije, refleksije i apstrakcije« Kant određuje refleksiju kao razmišljanje o tome kako se razne predstave mogu pojmiti u jednoj svesti: pošto se u međusobnom upoređenju predstava u aktu komparacije (comparatio) ustanovi njihova različitost, u refleksiji se, zatim, ustanovljuje ono što im je zajedničko, i to povlačenjem iz prvog pogleda kojim je konstatovana mnoštvenost i različitost na tačku gledišta koja omogućuje pregled celine ili shvatjanje jedinstva predstava. Za Kanta bitni moment refleksije predstavlja upravo sagledanje toga jedinstva. On još određuje refleksiju kao povlačenje duha posle izvršenog saznanjogn akta na Ja kao centar tih alkata i na svoj mikrokosmos, čime tek postaje moguće prisvajanje onoga što je saznao.

Estetičku relevanciju reflektujuće moći sudjenja treba dovesti u vezu sa Kantovim položajem u modernoj estetici, sa njegovom anticipacijom moderne umetnosti, i to ne samo po tome što Kant izriče zahtev da se u prosuđivanju umetnosti pođe od posebnog tj. od umetničkog dela kao specifičnog (vid. Lukáčevu kategoriju posebnog kao centralnu estetičku kategoriju u: *Prolegomena za marksističku estetiku*, Beograd, 1961), već i po određenjima moderne umetnosti kao refleksivne (A. Gehlen, H. Friedrich i dr.).

* * *

Zaključujući ovo razmatranje Kantove *Logike* vraćamo se opet onome što smo rekli o značaju i domaćaju njegove ideje logike, i još navodimo jedno aktualno mišljenje o Kantovom položaju u istoriji logike. A. N. Prior (Prior) piše da struja koja je od Kanta potekla »nije bila toliko racionalistička koliko idealistička, a u logici sve više antiformalna, antimatematička i antitehnička«. Ali, ipak, »sam Kant ne bi se mogao opisati kao antiformalan; on je imao prilično visoko mišljenje o mjestu formalne logike u filozofiji« (A. N. Prior: *Historija logike*, Zagreb, 1970), str. 126). Ovo mišljenje se zasniva samo na *Kritici čistoguma* (vid. ibid., (lit. za »Naslede Kanta i Milla«, str. 196), ali se ono može tek održati i opravdati iz Kantove *Logike*, prema razlozima koje smo već naveli.

maks friš

SKICA JEDNE NESREĆE

(odломак iz „dnevnika“)

On je imao prednost, utolikoj nije bila njegova krivica. Kamion sa prikolicom ulazio je u aleju sa leve strane, nešto pre Monpeljea. Bilo je podne, sunčano, slab saobraćaj —

Ona nosi kratku kosu, plava je, pantalone s mesinganom kopčom na širokom opašiću, uz to ljubičaste pop-naočare. Njoj je 35 godina, iz Bazela je, duhovita. Znaju se gotovo godinu dana.

Njeni pitanje: Da li ja vozim sada? nije poslednje što je izgovorila pred tu nesreću (kako on možda kasnije misli); na ovom putu ona je to češće pitala.

U Avinjonu, sâm u kupatilu koje zatvara mada ona još spa-va, odlučio je: Tako ne može dalje! Zeli to da joj kaže pri do-ručku (bez svađe): Okrenimo list! Biće pametnije.

Upoznala ga je kao lekara u gradskoj bolnici, njemu ima takoreći da zahvali za svoj život; zbog njega se razvodili.

Noći u krevetu, uključujući preispitivanje romanike ili go-
tike, svaki dan kao ispit: papska istorija, samo zato su baš u Avinjonu — ona simpatična pita, ono što on ne zna ili samo donekle zna, tako da postaje nesiguran. Zašto je papa u XIV veku emigrirao u Avinjon, dâ se pročitati, ako je to stvarno zanima. Ali, ne radi se o papama. Kasnije, u krevetu, ona mu opet vraća sigurnost.

Neoženjen je.

Ona misli da je putovanje uspelo. To govorii od Ženeve, gde je kiša lila kao iz kabla. Kasnije se vreme prolepšalo. Ona kaže: Pa, ti i ne gledaš! Najviše je oduševljava Provansa, izgleda kao da peva u toku vožnje.

On je čelav, zna to.

Eks-an-Provans smatra on, naravno, lepim, čak veoma. Međutim, ona mu ne veruje, jer ne gleda u istom pravcu u kojem i ona.

Mesto se ne zove Kaviljon već Kavelon, čuven po šparglama. Uostalom, to mu je rekla još juče. U pravu je. Stvarno se zove Kavelon, jer ubrzo potom stajaće na jednoj tabeli: Kavelon. Zatim on čuti, uskoro će proći kroz crveno stop-svetilo.



„igranje tumor u glavi i zagađenje vazduha“ od dušana jovanovića, u izvođenju slovenačkog ljudskog gledališta iz celja